

AGRESIVNOST I SOCIJALNA ANKSIOZNOST KOD ADOLESCENATA *

Jelena Dejanović*
Vesna Gojković*

Fakultet za pravne i poslovne studije u Novom Sadu

Osnovni problem istraživanja bio je utvrditi da li su agresivnost i socijalna anksioznost, kao dve relativno suprotstavljene forme ispoljavanja psihofiziološkog reaktivnog sistema "bori se ili beži" međusobno povezane i da li stepen i način njihovog ispoljavanja zavisi od polnih i starosnih razlika. Primenom Upitnika A-87 za merenje agresivnosti i Upitnika za merenje socijalne anksioznosti, testirano je 368 učenika srednje Tehničke škole i srednje Medicinske škole u Novom Sadu, i to 243 devojčice i 125 dečaka, starih između 14 i 18 godina.

Utvrđena je visoka pouzdanost mernih instrumenata, a faktorskom analizom su apstrahovana četiri faktora socijalne anksioznosti. Pirsonovim korelacionim metodom utvrđeno je da nema direktne povezanosti između ukupnih skorova merenih konstrukata, ali da faktori latentne i indirektno agresivnosti koreliraju sa svim faktorima socijalne anksioznosti, kao i da ukupna agresivnost značajno korelira sa svim faktorima socijalne anksioznosti, osim sa inhibicijom u socijalno neizvesnim situacijama. Nalaz potvrđuje premisu da je reaktivna agresivnost ispoljena kroz indirektno forme, način ispoljavanja socijalne anksioznosti. Jednosmernom analizom varijanse je utvrđeno da

---

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: jelenad69@gmail.com

* E-mail: vesna_gojkovic@vektor.net

su dečaci agresivniji, a devojčice socijalno anksioznije, kao i da se forme agresivnosti i socijalne anksioznosti menjaju sa uzrastom.

KLJUČNE REČI: *agresivnost / socijalna anksioznost*

*Strah je u čoveku kao oduvek pritajen, i samo traži i nalazi prvi zgodan povod da ispliva na površinu i da se objavi i razvije u svojoj strahoti.
(Ivo Andrić, "Znakovi pored puta")*

UVOD

Agresivnost u najširem smislu podrazumeva povređivanje drugih ljudi, kao i nanošenje materijalne štete (Kunimatsu & Marsee, 2012). Većina prevalentnih psiholoških istraživanja bila je fokusirana na dva domena agresivnosti: forme agresivnog ponašanja, odnosno istraživanja načina na koji neko nanosi bol i štetu drugim ljudima, i s druge strane, identifikovanje afektivnih, latentnih sadržaja (motivacije) koji uzrokuju to ponašanje. Kada je reč o prvom domenu, najčešće se govori o ispoljavanju agresije kroz dve osnovne forme, i to su otvorena, direktna agresivnost (fizičko nasilje) i indirektna, prenosna agresivnost (emocionalno i verbalno nasilje) (Crick, 1995). U odnosu na latentni sadržaj, agresivnost može biti reaktivna (nastaje kao odgovor na situacione uslove, ona je manifestna) i proaktivna (afektivna agresivnost, nastaje kada je ugrožen self uz odsutnost direktne provokacije. (Little et al, 2003)

Prenosna agresivnost, prema Kunimatsu (2012) visoko korelira sa socijalnom anksioznošću i zasićena je specifičnim odbrambenim mehanizmima koji se značajno razlikuju od mehanizma prisutnih kod otvorene agresivnosti. Slično tome, istraživači (Fite et al, 2010) navode da je anksiozno ponašanje u različitim socijalnim kontekstima često asocirano za reaktivnu, a ne proaktivnu agresivnost.

Takođe, isti autor navodi da se prenosna (verbalna) agresivnost operacionalizuje specifičnim ispoljavanjima u socijalnim relacijama, dok se reaktivna i proaktivna agresija operacionalizuju prvenstveno kognitivnim i emocionalnim komponentama ličnosti. U tom smislu, moglo bi se reći da je socijalna anksioznost komponenta reaktivne agresivnosti koja se ispoljava kroz indirektno (verbalne, emocionalne) forme ponašanja.

Ipak, u psihijatrijskim klasifikacijama, sve do početka 90-ih godina prošlog veka, anksioznost je uglavnom operacionalizovana mentalnim poremećajima Ose I (grupa neurotskih poremećaja) i Ose II (poremećaji ličnosti) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Međutim, sve veća incidenca bihevioralnih (socijalnih) korelata anksioznosti, kao što su stidljivost, inhibiranost, submisivnost i izbegavanje rizika u socijalno neizvesnim situacijama, dovodi do uvođenja posebne kategorije anksioznosti – socijalne anksioznosti. U DSM IV (APA, 2000) socijalna anksioznost se određuje kao osećanje intenzivnog straha i izbegavanja situacija u kojima je moguća negativna evaluacija ili reakcija odbacivanja.

Dakle, agresivnost i anksioznost čine dva suprotna, dobro poznata psihofiziološka reaktivna mehanizma ("bori se ili beži") na nepoznatu ili potencijalno opasnu spoljnu situaciju: agresija je sastavni deo evolucionog borbenog sistema, koji objašnjava adaptaciju i preživljavanje suprotstavljanjem i eliminacijom neprijatelja; dok je anksioznost deo straha od te opasnosti, koja objašnjava takođe adaptaciju i preživljavanje ali sistemom povlačenja od neprijatelja. Međutim, socijalna anksioznost je "izdanak" neurotskog straha, jer pretpostavlja ekstremno defanzivno ponašanje. Aktivacija ili deaktivacija i izbor mehanizma, kao i njegova predominacija u konativnom stilu osobe, je psihofiziološki strukturirana. Novija istraživanja, međutim, ukazuju na to da ove dve dimenzije ličnosti nisu međusobno "isključive" i da je priroda njihovog odnosa složenija. (Nuberg et al, 2003, prema Kunimatsu, 2011)

U našem istraživanju, **problem** rada je bio da utvrdimo da li su agresivnost i socijalna anksioznost zaista polovi jednog psihološkog kontinuuma, što bi značilo da se na osnovu stepena ispoljavanja formi agresivnosti može prediktovati i stepen i forma ispoljavanja socijalne anksioznosti, kod adolescenata. Takođe, interesovalo nas je da li postoje polne razlike prema stepenu izraženosti i načinu ispoljavanja obe psihološke dimenzije, kao i da li se one menjaju u odnosu na osetljive uzrastne razlike adolescentskog perioda.

METOD

Testirano je 368 učenika, 243 devojčice i 125 dečaka, starih između 14 i 18 godina, koji pohađaju nastavu u srednjoj Tehničkoj školi "Mileva Marić-Ajnštajn" i srednjoj Medicinskoj školi "7. april", u Novom Sadu.

Primenili smo Upitnik za merenje agresivnosti (Žužul, 1987) i Upitnik za merenje socijalne anksioznosti (Tovilović, 2004). Stepenu posedovanja agresivnosti je meren visinom ukupnog skora na testu, dok su posebne forme agresivnosti

merene skorovima na testovnim subskalama: verbalna manifestna agresivnost, verbalna latentna agresivnost, fizička manifestna agresivnost, fizička latentna agresivnost i indirektna agresivnost. Socijalna anksioznost je merena ukupnim skorom na testu, ali i kroz apstrahovane faktore: inhibiranost u socijalno neizvesnim situacijama (faktor 1), socijalno-evaluaciona anksioznost (faktor 2), nisko samopoštovanje (faktor 3) i hiperoseitljivost na odbacivanje (faktor 4). Oba testa su zadata u Likert formatu skale petostepenog izbora i pokazala su visoku pouzdanost (Žužulov test agresivnosti $\alpha=0.94$ i Upitnik socijalne anksioznosti $\alpha=0.89$).

REZULTATI

Psihometrijske odlike skala

Tabela 1. Pouzdanost svih subskala agresivnosti i anksioznosti izražena koeficijentom Kronbah alfa

Faktori agresivnosti	Verbalna manifestna (N=15)	Fizička manifestna (N=15)	Indirektna (N=15)	Verbalna latentna (N=15)	Fizička latentna (N=15)
Cronbach's Alpha	0.84	0.81	0.78	0.82	0.87
Faktori anksioznosti	Inhibiranost u soc. neizvesnim situacijama (N=10)	Socijalno-evaluaciona anksioznost (N=6)	Nisko samopoštovanje (N=4)	Hiperoseitljivost na odbacivanje (N=4)	
Cronbach's Alpha	0.83	0.74	0.76	0.63	

Latentna struktura skale socijalne anksioznosti

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) i Barlett's Test of Sphericity (KMO=0.92 i $p=0.000$) su statistički značajni, čime je opravdan postupak faktorske analize. Nakon posmatranja dijagrama prevoja Screeplot, odlučili smo se za primenu rotiranja faktora Varimax rotacijom i tako apstrahovali 4 faktora karakterističnih vrednosti iznad 2 (tabela broj 2), koja rotirana zajedno objašnjavaju 37.92% ukupne varijanse.

Tabela 2. Karakteristične vrednosti faktora i procenat objašnjene varijanse faktora

Skala SA	Karakterističan koren	Varijansa %	Kumulativno %	Rotiran koren	Rotiran % Varijanse	Rotiran % Kumulativno
Faktor1	9.06	28.32	28.32	4.78	14.95	14.95
Faktor2	2.07	6.49	34.80	2.77	8.67	23.62
Faktor3	1.65	5.16	39.96	2.50	7.83	31.45
Faktor4	1.31	4.10	44.06	2.07	6.47	37.92

Prvi izdvojeni faktor objašnjava 28.32% varijanse a rotiran 14.95%. Ajtemi koji ga definišu ukazuju na nelagodnost i stidljivost u nepoznatim situacijama kao i pred nepoznatim ljudima. Podudaranje ajtema ovog faktora sa ajtemima faktora 2 autora ovog mernog instrumenta Snežane Tovilović iz 2004. godine potvrđuje pouzdanost merenja. Faktor smo nazvali INHIBIRANOST U SOCIJALNO NEIZVESNIM SITUACIJAMA.

Drugi faktor objašnjava 6.49% varijanse a rotiran 8.67%. Ajtemi koji ga određuju govore o anksioznosti pred autoritetom kao i strahu kakva će biti procena od strane sagovornika, te ga stoga nazivamo kao i faktor 1 u originalu ovog mernog instrumenta, SOCIJALNO-EVALUACIONA ANKSIOZNOST.

Treći faktor objašnjava 5.16% varijanse a rotiran 7.83%. Sadržaj ovog faktora čine četiri ajtema koja ukazuju na osećaj nižeg samopoštovanja u smislu izbegavanja situacija zbog straha od osude drugih ljudi, njihovog odbacivanja ili osramoćenja pred njima, te ga stoga tako i nazivamo NISKO SAMOPOŠTOVANJE.

Četvrti izdvojeni faktor objašnjava najmanji procenat varijanse i to 4.10% dok rotiran objašnjava 6.47%. Struktura njegovih ajtema ukazuje na nesigurnu ličnost i nezadovoljstvo samim sobom u svakom pogledu, te je ovaj faktor nazvan HIPEROSETLJIVOST NA ODBACIVANJE.

Korelacije agresivnosti i socijalne anksioznosti

Na našem uzorku, nije utvrđena značajna povezanost između ukupnih skorova agresivnosti i socijalne anksioznosti, ali je utvrđeno da postoje značajne povezanosti između ukupnog skora agresivnosti i većine apstrahovanih faktora socijalne anksioznosti, kao i pojedinih faktora agresivnosti i pojedinih faktora anksioznosti i to:

1. indirektna i verbalna latentna agresivnost značajno koreliraju sa svim faktorima socijalne anksioznosti i
2. fizička latentna agresivnost i ukupni skor agresivnosti značajno koreliraju sa drugim, trećim i četvrtim faktorom socijalne anksioznosti (tabela 3).

Tabela 3. Interkorelacije između varijabli agresivnost i socijalna anksioznost za ukupan uzorak

N=368	faktor1	faktor2	faktor3	faktor4	USAN
VM r	-0.03	0.07	0.07	0.08	-0.03
sig	0.569	0.170	0.194	0.140	0.569
FM r	-0.02	0.05	0.09	0.08	-0.02
sig	0.632	0.330	0.069	0.148	0.632
IN r	0.11	0.19	0.21	0.23	0.11
sig	0.029	0.000	0.000	0.000	0.029
VL r	0.20	0.29	0.24	0.23	0.20
sig	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
FL r	0.03	0.13	0.15	0.18	0.03
sig	0.508	0.012	0.004	0.000	0.508
USAG r	0.07	0.18	0.19	0.20	0.07
sig	0.165	0.000	0.000	0.000	0.165

Napomena:

USAG - ukupan skor agresivnosti; VM - verbalna manifestna agresivnost; FM - fizička manifestna agresivnost; IN - indirektna agresivnost; VL - verbalna latentna agresivnost; FL - fizička latentna agresivnost; USAN - ukupan skor anksioznosti; faktor1 - inhibiranost u socijalno neizvesnim situacijama; faktor2 - socijalno evaluaciona anksioznost; faktor3 - nisko samopoštovanje; faktor4 - hiperosetljivost na odbacivanje

Korelacije su niske, kreću se u rasponu od $r=0.11$ do $r=0.29$, ali su statistički značajne, čime je potvrđena osnovna hipoteza da se na osnovu posedovanja jedne osobine ličnosti može predikтовati prisustvo druge osobine ličnosti. Interesantno je da manifestne forme agresivnosti (direktna agresija) nisu povezane sa socijalnom anksioznošću, kao i da generalna agresivnost jedino nije povezana sa faktorom inhibicije u socijalno neizvesnim situacijama.

U sledećem koraku, proveravali smo da li se stepen posedovanja merenih psiholoških varijabli može dovesti u vezu sa **polnim i uzrastnim razlikama**. Rezultati su prikazani u sledećoj tabeli, koja (iz praktičnih razloga, kao što su vidljivost i jasnoća rezultata) prezentuje samo statistički značajne rezultate.

Tabela 4. Povezanost agresivnosti i socijalne anksioznosti
 u odnosu na pol i uzrast

Prvi razred	faktor1 r (sig)	faktor2 r (sig)	faktor3 r (sig)	faktor4 r (sig)
VL dečaci		0.39 (0.008)	0.44 (0.002)	0.35 (0.016)
Devojčice	0.32 (0.019)			
FL dečaci				0.40 (0.005)
Devojčice	0.41 (0.003)	0.35 (0.012)		0.029 (0.035)
Drugi razred	faktor1 r (sig)	faktor2 r (sig)	faktor3 r (sig)	faktor4 r (sig)
VM dečaci				
Devojčice	0.28 (0.048)	0.39 (0.005)		
IN dečaci				
devojčice	0.28 (0.045)			
VL dečaci				
Devojčice	0.34 (0.014)	0.36 (0.009)		
Treći razred	faktor1 r (sig)	faktor2 r (sig)	faktor3 r (sig)	faktor4 r (sig)
VM dečaci		0.42 (0.033)		
Devojčice	-0.36 (0.003)	-0.29 (0.020)		
IN dečaci			0.42 (0.034)	
Devojčice				
VL dečaci			0.43 (0.028)	
Devojčice			0.29 (0.019)	0.37 (0.002)
FL dečaci			0.40 (0.042)	
Devojčice				
Četvrti razred	faktor1 r (sig)	faktor2 r (sig)	faktor3 r (sig)	faktor4 r (sig)
VM dečaci				
Devojčice		0.26 (0.023)		
IN dečaci	0.39 (0.043)	0.71 (0.000)	0.51 (0.007)	
devojčice	0.28 (0.013)	0.37 (0.001)	0.37 (0.001)	0.33 (0.004)
VL dečaci				
devojčice	0.26 (0.021)	0.38 (0.001)		
FL dečaci				
devojčice				0.26 (0.020)

Kao što se može videti iz tabele 4, kod **dečaka** od prvog do četvrtog razreda srednje škole statistički značajna povezanost postoji:

- u prvom razredu između verbalne latentne agresije (VL) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2), niskog samopoštovanja (faktor 3) i hiperosetljivosti na odbacivanje (faktor 4) i fizičke latentne agresivnosti (FL) i hiperosetljivosti na odbacivanje (faktor 4);
- u drugom razredu nema statistički značajne korelacije;

- u *trećem* razredu između verbalne manifestne agresije (VM) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2) kao i indirektna agresivnosti (IN), verbalne i fizičke latentne (VL i FL) i niskog samopoštovanja (faktor 3);
- u *četvrtom* razredu između indirektna agresivnosti (IN) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2), niskog samopoštovanja (faktor 3) i hiperosetljivosti na odbacivanje (faktor 4)

To znači da se način ispoljavanja agresije kod dečaka menja sa uzrastom. U prvom razredu srednje škole verbalna agresivnost je izraz socijalne anksioznosti, u trećem razredu srednje škole dominira treći faktor socijalne anksioznosti, odnosno nisko samopoštovanje, koji je povezan sa većinom tipova agresije, dok u četvrtom razredu srednje škole imamo najveće korelacije ($r=0.71$) indirektna agresije koja izražava čak tri faktora socijalne anksioznosti.

Kod **devojčica** je nešto drugačija situacija pa statistički značajnu povezanost imamo između sledećih faktora:

- u *prvom* razredu između verbalne latentne agresivnosti (VL) i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama (faktor 1) kao i između fizičke latentne agresivnosti (FL) i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama (faktor 1), socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2) i hiperosetljivosti na odbacivanje (faktor 4);
- u *drugom* razredu između verbalne manifestne (VM) i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama (faktor 1) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2), zatim između indirektna agresivnosti (IN) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2) i između verbalne latentne agresivnosti (VL) i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama (faktor 1) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2);
- u *trećem* razredu između verbalne manifestne agresivnosti (VM) i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama (faktora 1) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2), a zatim između verbalne latentne agresivnosti (VL) i niskog samopoštovanja (faktor 3) i hiperosetljivosti na odbacivanje (faktor 4);
- u *četvrtom* razredu između verbalne manifestne agresivnosti (VM) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2), zatim između indirektna agresivnosti (IN) i sva četiri faktora socijalne anksioznosti, između verbalne latentne agresivnosti (VL) i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama (faktor 1) i socijalno evaluacione anksioznosti (faktor 2) i na kraju između fizičke latentne agresivnosti (FL) i hiperosetljivosti na odbacivanje (faktor 4).

Dakle, kod devojčica, u prvom razredu srednje škole dominira fizička latentna agresivnost koja odražava većinu tipova socijalne anksioznosti, u drugom razredu srednje škole agresivnost se izražava kroz više tipova i to je uglavnom u vezi sa prva dva faktora anksioznosti; u trećem razredu srednje škole dominira verbalna agresija, i to tako da sa povećanjem anksioznosti opada latentna, a raste manifestna; dok u četvrtom razredu srednje škole agresivnost je indirektna i verbalna u odnosu na stepen socijalne anksioznosti.

Ovi rezultati takođe opravdavaju našu pretpostavku da se sa uzrastom menja i način ispoljavanja agresije, ali i doživljaj socijalne anksioznosti.

Polne razlike prema merenim psihološkim varijablama

Tabela 5. Značajnost polnih razlika prema ukupnim skorovima agresivnosti i socijalne anksioznosti

	N	pol	AS	SD	t-test	df	sig
USAG	125	muški	163.07	38.69	2.35	366	0.020
	243	ženski	153.19	38.01			
USAN	125	muški	73.36	17.68	-3.29	366	0.001
	243	ženski	80.07	18.93			

Upoređivanjem izračunatih vrednosti teorijske aritmetičke sredine za agresivnost (AS=225) i socijalnu anksioznost (AS=96), jasno je da su naši ispitanici **ispodprosečno** agresivni i anksiozni. Proverom značajnosti razlika dobijenih aritmetičkih sredina ukupnih skorova, utvrdili smo da su dečaci agresivniji, a devojčice anksioznije. Takođe, dobili smo statistički značajne razlike prema merenim faktorima agresivnosti u korist dečaka, kod fizičke manifestne agresivnosti ($t=5.61$, $df=195.83$, $p=0.000$) i fizičke latentne agresivnosti ($t=3.11$, $df=366$, $p=0.002$).

To znači da je opravdana naša hipoteza da postoje značajne polne razlike u stepenu ispoljavanja agresivnosti, i to tako da su dečaci ukupno agresivniji, i da tu agresivnost izražavaju fizičkom silom, latentno ili manifestno. U odnosu na ostale determinante agresivnosti nema polnih razlika.

Istim postupkom proverili smo i razlike u odnosu na varijablu socijalna anksioznost, i utvrdili da su devojčice u većoj meri nego dečaci inhibirane u socijalno neizvesnim situacijama ($t=2.78$, $df=288.53$, $p=0.006$), da u većoj meri iskazuju socijalno evaluacionu anksioznost ($t=2.53$, $df=284.69$, $p=0.012$) i da su hiperosetljivije na odbacivanje ($t=2.25$, $df=366$, $p=0.025$).

Dakle, potvrđena je premisa da je socijalna anksioznost polno određena. Devojčice su u značajno većoj meri socijalno anksiozne, one su više od

dečaka socijalno inhibirane, strepe od socijalne evaluacije kao i od odbacivanja vršnjaka.

DISKUSIJA

Istraživanjem je dobijeno nekoliko relevantnih nalaza o relacijama između agresivnosti i socijalne anksioznosti kod adolescenata, različitog pola i uzrasta. Najpre, utvrđeno je da ova dva konstrukta nisu u direktnoj vezi (mereni preko ukupnih skorova), ali da postoje značajne korelacije između ukupne agresivnosti i svih apstrahovanih faktora socijalne anksioznosti, osim sa faktorom inhibicije u socijalno neizvesnim situacijama. Takođe, apstrahovani faktori socijalne anksioznosti koreliraju sa faktorima agresivnosti, pri čemu forme direktne agresije nisu povezane ni sa jednom formom socijalne anksioznosti, čime je potvrđen hipotetisan heterogen odnos merenih konstrukata, u odnosu na njihov manifestni i latentni sadržaj.

Potom, utvrđeno je da postoje značajne polne razlike, odnosno, dečaci su agresivniji dok su devojčice anksioznije. Treći značajan nalaz je taj da se sa uzrastom menjaju forme ispoljavanja agresivnog ponašanja u odnosu na pol ispitanika. Konačno, rezultati ovog istraživanja pokazuju da su testirani ispitanici manje anksiozni i agresivni u odnosu na dobijeni prosek.

Kada je reč o **agresivnosti**, kao što je rečeno, utvrđeno je da na ukupnom skoru prednost imaju dečaci što potvrđuju i rezultati ranijih istraživanja (Bulut, 2006). Međutim, devojke imaju veću sklonost ka verbalnoj latentnoj agresivnosti i skoro identično kao i muškarci snažnoj indirektnoj agresivnosti, što je podudarno sa nekim prevalentnim istraživanjima (Kusy, 2011). Jedno od istraživanja na temu agresije mladih (Meichenbaum, 2006), govori o tome da su devojke sklonije indirektnoj agresiji, što autor obrazlaže kao njihovu spremnost da se suprotstave samo onome ko im je blizak, jer cene emocionalnu bliskost i empatiju koju još od malih nogu više iskazuju nego dečaci a koja je ujedno i potencijalni izvor kasnije psihičke snage i emocionalne izdržljivosti. Mogli bismo reći da su devojke verbalno snalažljivije a dečaci fizički dominantniji.

Ispitujući latentnu strukturu **socijalne anksioznosti**, utvrđeno je da je najdominantniji prvi izdvojeni faktor, imenovan kao *inhibiranost u socijalno neizvesnim situacijama* koji objašnjava najveći procenat (14.95%) varijanse. S obzirom na uzrast ispitanika, nalaz nije potrebno dodatno objašnjavati, ali je indikativno da jedino ovaj faktor nije povezan sa ukupnom agresivnošću, što je saglasno sa premisom da socijalna, emocionalna i kognitivna komponenta čine različite forme agresivnosti. Najverovatnije je da je izostanak očekivane značajne povezanosti između ukupnih skorova

agresivnosti i socijalne anksioznosti posledica "delovanja" ovog faktora u ukupnoj varijansi socijalne anksioznosti. U tom smislu, značajnost drugog izdvojenog faktora nazvanog *socijalno-evaluaciona anksioznost* dodatno argumentuju nalazi autora koji socijalnu anksioznost operacionalizuju upravo imenom drugog faktora, smatrajući da je strah od toga kako će nas drugi videti i proceniti i najveći uzročnik socijalne anksioznosti (Beck i Emery, 1985, prema Tovilović, 2004). Dobra vest je da je na našem uzorku utvrđeno da ispitanici iskazuju nešto niži stepen socijalne anksioznosti.

Kada je reč o polnim razlikama, pokazalo se da su, na nivou ukupne anksioznosti kao i po svim imenovanim faktorima devojčice anksioznije od dečaka. Pretpostavljamo da uticaj na socijalnu anksioznost imaju i nisko samopoštovanje kao i hiperosetljivost na odbacivanje. Ovaj nalaz možemo dovesti u vezu sa tim da postoje razlike u procesu vaspitanja u odnosu na pol, koje se kombinuju sa razlikama u neuroticizmu, odnosno emocionalnoj nestabilnosti i nižim stepenom samopouzdanja kod devojaka, što je utvrđeno većinom prevalentnih istraživanja.

Kao što smo na početku rekli, i pored toga što nije detektovana povezanost između ukupnih mera agresivnosti i anksioznosti, utvrđena je značajna povezanost pre svega, latentnih formi agresivnog ponašanja i indirektna agresivnosti sa različitim tipovima socijalne anksioznosti. Takođe, agresivnost korelira sa svim faktorima socijalne anksioznosti, osim sa socijalnom inhibicijom, što ponovo ide u prilog paradigmi navedenoj u uvodnom delu rada (Kunimatsu et al, 2012) o emocionalnoj šaržiranosti reaktivne agresije, odnosno, izostanku veze između direktne agresije i anksioznosti. Razumljivo je da inhibicija u socijalnim relacijama i strah od eksponiranja i procene ne moraju direktno biti konvertovane u ofanzivno ponašanje. Međutim, pojedine forme anksioznosti je moguće prepoznati u određenim agresivnim ispoljavanjima. Neka ranija istraživanja (Momirović i sar, 1998) su pokazala da je oralna agresija odlika ženskog pola. Zaključujemo da se socijalna anksioznost povezuje sa formama agresije koje nisu direktno (otvoreno) ispoljavane, i koje na neki način, mogu imati "kaput" socijalno prihvatljivih rešenja, što potvrđuje i niži stepen ukupne agresije na celokupnom uzorku u odnosu na pretpostavljenu. Zatim, ukupnu agresiju i fizičku latentnu agresiju ne izaziva doživljaj inhibicije u situacijama koje su socijalno neizvesne, nego pre strah od toga kako će ih okolina proceniti, što je u vezi sa niskim osećanjem samopoštovanja (nesigurnost u sebe), odnosno strahom od odbacivanja nakon te procene. To su pre okidači agresije, nego anticipacija inhibicije. Dakle, anksioznost kao izbegavajuće ponašanje očekivano korelira sa formama agresije koje takvo ponašanje podrazumeva (latentno, verbalno, indirektno). S druge strane, doživljaj nesigurnosti u sebe

mogući je okidač kompenzatornog agresivnog odgovora kao stila ponašanja. Prema nekim autorima (Sullivan et al, 2010) i kod agresije i kod anksioznosti postoje teškoće u mehanizmu regulacije emocija: teškoće u kontroli besa u ranom uzrastu vrlo uspešno prediktuje kasnije nasilje prema vršnjacima, dok rana bihevioralna inhibicija prediktuje kasnije simptome socijalne anksioznosti. Emocionalna disregulacija je prisutna u reaktivnoj agresiji, i to je nit koja potencijalno vezuje strah i agresiju, a dodatni argument je da su neki mentalni poremećaji, poput poremećaja pažnje i (hiper) aktivnosti definisani simptomima oba konstrukta. (Johnson, 2009)

Kada je reč o agresivnom i anksioznom ponašanju u odnosu na **uzrast i pol** ispitanika, utvrđeno je da kod dečaka u prvom razredu srednje škole, koji su generalno manje anksiozni, ta povezanost postoji između oba vida latentne agresije (verbalne i fizičke) i niskog samopoštovanja, hiperosetljivosti na odbacivanje i inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama. Moguće je da je nalaz posledica jedne emocionalne konfuzije usled promene okruženja i ranijeg mogućeg lošeg iskustva sa vršnjacima. Stoga je ova nesigurnost ispoljena samo u latentnim formama agresije, ne i u direktnim ispoljavanjima. U drugom razredu dolazi do perioda stagnacije i prilagođavanja. Međutim, u trećem razredu, postoji značajna povezanost sa verbalnom manifestnom agresijom i inhibiranosti u neizvesnim situacijama. Pretpostavljamo da je uzrok tome nesigurnost i nemogućnost uklapanja u novu sredinu. Time se pojačava unutrašnja agresija (statistički značajna povezanost sa indirektnom i oba tipa latentne agresije), koja ne može biti ispoljena pa se prenosi na situaciju i objekat kada su sigurni da neće biti ismejani. U četvrtom razredu, situacija je nešto drugačija jer je dominantna indirektna agresija kod dečaka i to u korelaciji sa prva tri faktora socijalne anksioznosti. Pretpostavljamo da je potisnuta agresija mogući izvor nasilja u tom uzrastu i da se ona u nemogućnosti ispoljavanja na objekat koji je uzrok te agresije, ispoljava na objekat koji je dostupan. Iz rezultata vidimo da je u prvom, trećem i četvrtom razredu srednje škole kod dečaka zajednička povezanost indirektna agresije i oba vida latentnih oblika agresije sa niskim samopoštovanjem i strahom od mišljenja vršnjaka. Sada su već dovoljno adaptirani tako da usvajaju manipulativne oblike ponašanja, izbegavajući kaznu i moguće odbacivanje.

S druge strane, nešto je drugačija slika rezultata kod devojčica pa tako u prvom razredu postoji statistički značajna povezanost verbalne latentne agresije sa inhibiranosti u socijalno neizvesnim situacijama a značajna je i povezanost fizičke latentne agresije sa hiperosetljivošću na odbacivanje. Sve ovo govori o tome da su devojčice iako anksiozne zbog novog okruženja i straha da li će biti prihvaćene i kako, spremne na verbalni duel dok spremnost na fizičko nasilje potiskuju. U drugom razredu postoji

povezanost između verbalne agresije sa blagom dominacijom manifestne kao i upotrebe indirektna agresije u slučaju kada su nesigurne kako će biti procenjene u pojedinim situacijama. Kod devojčica nema perioda stagnacije kao kod dečaka kojima treba da sagledaju prednosti i zamke socijalnog okruženja. Devojčice se od anksioznosti i potisnute agresije brane verbalizacijom ili na neki drugi inadekvatan način. U trećem razredu sve više dominira verbalna manifestna agresija a anksioznost iako postoji nije više tako vidljiva jer stiču samopouzdanje i žele da se dokažu kroz dominaciju među vršnjacima. Ovaj period je pretpostavljamo i najznačajniji u pogledu rasta i kulminacije agresivnosti kod devojčica. Četvrti razred je period kada su devojčice daleko spremnije od dečaka da svoju generalno prisutnu anksioznost manifestuju na razne načine agresivnog ponašanja sprečavajući tako da se primeti njihova latentna nesigurnost u interakciji sa drugim ljudima.

Dakle, možemo zaključiti sledeće: kod dečaka agresivnost se menja sa uzrastom, prati opšti trend, ali postoje i indikatori razvoja adaptibilnog socijalnog procesa jer se menja odgovor na različite forme socijalne anksioznosti. Na početku, to su oblici fizičke agresije (latentna i manifestna), a sa uzrastom, sve manje se javljaju otvorene forme agresivnosti, koje u poslednjoj godini školovanja zamenjuje u potpunosti indirektna agresivnost. U celom tom procesu, osećanje socijalne inhibicije nema nikakve veze sa formama agresivnog ponašanja. To je interesantno, jer socijalna inhibicija ima najveći procenat varijanse, i može se povezati sa tim da dečaci po prirodi nisu toliko anksiozni, nego su agresivni (za razliku od devojčica). Oni više strepe od toga kako će ih drugi proceniti u društvu i da li će biti prihvaćeni, nego sama nepoznata situacija.

Što se tiče korelacije u odnosu na uzrast kod devojčica, za razliku od dečaka, postoji povezanost agresivnosti i socijalne anksioznosti na svim uzrastima, kao i značajan uticaj prvog faktora anksioznosti tj. moguća inhibicija u socijalno neizvesnim situacijama. Zapazili smo dva trenda: prvo, vidljivo je da su zastupljeni svi oblici agresivnosti, osim otvorene fizičke agresije i drugo, za razliku od dečaka, one tokom celog procesa ispoljavaju te forme agresije (u manjem ili većem stepenu). Fizička latentna agresija je odgovor na strah od mogućeg odbacivanja, i to je slična reakcija kao kod dečaka.

Generalno gledajući, rezultati istraživanja ukazuju na to da se ličnosna preferencija ka eksternalizovanju ili interiorizovanju doživljaja straha opravdano smatra delovima istog psihološkog kontinuuma. Imajući u vidu da je odnos između sklonosti ka napadu ili ka povlačenju vrlo heterogen i definisan različitim etiološkim faktorima, polnim i starosnim razlikama, možemo reći da se strepnja od socijalne evaluacije i nesiguran doživljaj

selfa uopšte opravdano dovodi u kontekst (agresivnog) ponašanja prema okolini, kompenzovanog u latentne i indirektno forme, koje su socijalno neupadljive i kao takve prihvatljivije od eksplicitnog nasilja.

REFERENCE

- (1) American Psychological Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 4. Washington, DC: American Psychiatric Association; 2000. Text Revision.
- (2) Bulut, A. (2006) *Agresivnost i privrženost u prijateljskom odnosu srednjoškolaca*. Diplomski rad. Zagreb, Filozofski fakultet.
- (3) Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995) Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710–722.
- (4) Fite, P., Raine, A., Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., & Pardini, D. (2010) Reactive and proactive aggression in adolescent males: Examining differential outcomes 10 years later in early adulthood. *Criminal Justice and Behavior*, 37(2), 141–157.
- (5) Johnson, D. (2009) Emotional attention set-shifting and its relationship to anxiety and emotion regulation. *Emotion*, 9(5), 681–690.
- (6) Kunimatsu, M. M., & Marsee, M. M. (2012) Examining the Presence of Anxiety in Aggressive Individuals: The Illuminating Role of Fight-or-Flight Mechanism, *Journal of Research and Practice in Children's Services*, Vol. 39, No. 1.
- (7) Kusy, J. A. (2011) Relationship between indirect aggression and social anxiety in a college sample. Master Theses. *Student Theses & Publications*, 614, 20-27.
- (8) Little, T. D., Jones, S. M., Henrich, C. C., & Hawley, P. H. (2003) Disentangling the 'whys' from the 'whats' of aggressive behavior. *International Journal of Behavioral Development*, 27(2), 122–133.
- (9) Meichenbaum, D. (2006) *Comparison of aggression in boys and girls: a case for gender-specific interventions*. University of Waterloo, Ontario, Canada.
- (10) Momirović, K., Hošek, A.V. (1998) Uticaj kognitivnih i konativnih faktora na kriminalno ponašanje. *Psihologija*. Vol. 31, br.1-2, 29-44.
- (11) Sullivan, T., Helms, S., Kliwer, W., & Goodman, K. (2010) Associations between sadness and angerregulation coping, emotional expression, and physical and relational aggression among urban adolescents. *Social Development*, 19(1), 30–51.
- (12) Tovilović, S. (2004) Latentna struktura skale socijalne anksioznosti i relacije između socijalne anksioznosti i iracionalnih uverenja. *Psihologija*, Filozofski fakultet, Novi Sad. Vol. 37 (1), 63-88.

AGGRESSION AND SOCIAL ANXIETY IN ADOLESCENTS

The main problem of this study was to determine whether aggression and social anxiety, as two relatively opposing forms of expressing psycho-physical reactive system "fight-or-flight", are interrelated and whether the level and the way of their manifestation depends on the gender and age differences. Applying A-87 questionnaire to measure aggressiveness and other questionnaires to measure social anxiety, 368 Medical and Technical high school students from Novi Sad are tested, 243 girls and 125 boys aged between 14 and 18 years.

High reliability of measurement instruments was established, and four factors of social anxiety were abstracted by factor analysis. Pearson's correlation method determined that there is no direct correlation between the total scores of the measured constructs, but that the factors of latent and indirect aggression correlated with all factors of social anxiety, as well as the overall aggressiveness is significantly in correlation with all the factors of social anxiety, except with inhibition in social uncertain situations. The finding confirms the premise that reactive aggression is manifested through indirect forms, the way of manifestation of social anxiety. One-way analysis variance found that the boys are more aggressive and the girls socially anxious, and that the forms of aggression and social anxiety vary in age.

KEY WORDS: aggressiveness / social anxiety